

Tulburările de citire și scriere la copiii nevăzători

Daniela BARTHA¹

Abstract:

The development of literacy for the visually impaired children constitutes the cornerstone of education. Many researchers noted that there are visually impaired children who might have some difficulties in learning to read and write in Braille. That is why, in this article we will try to describe these difficulties.

First of all, we will try to define and understand the language difficulties, namely dyslexia and dysgraphia. Secondly, we will try to make a short presentation of the Braille system. We will then go on with the analysis of some types of errors which are frequently observed in case of visually impaired children, but we will also discuss some possible stages of correcting them.

Moreover, this article also contains a practical section, in which we will present a case study of a visually impaired girl who studies in the High school for the Visually Impaired Children from Cluj-Napoca. In this case study, we will explain the therapy applied to help her overcome these difficulties.

Keywords: dyslexia, dysgraphia, reading difficulties, writing difficulties, visually impairments.

Introducere

Prin tulburările limbajului înțelegem toate abaterile de la limbajul tipic, standardizat, de la manifestările verbale tipizate, unanim acceptate în limba uzuală, atât sub aspectul reproducerii, cât și al percepției, începând de la dereglarea diferitelor componente ale cuvântului și până la imposibilitatea totală de comunicare orală sau scrisă (Guțu, 1975).

Cu toate că majoritatea studiilor nu iau în considerare dificultățile de învățare datorită altor factori decât cei neurologici, și copiii nevăzători manifestă dificultăți de învățare în general, și dificultăți de citire în special.

Există un număr mare de copii cu dizabilități vizuale care prezintă tulburări de citire Braille. Dificultățile cele mai frecvente de învățare a citirii și scrierii sunt dislexia și disgrafia (disortografia). Dislexia este o dificultate de învățare a citirii în condițiile unei funcționări cognitive științifice (Bălaș Baconschi,

2008; Bréchet, 2007; Burlea, 2007; Demonet și colab., 2007; Lishman, 2003; Van Hout, 2001).

Copiii nevăzători prezintă mai des tulburări de citire pentru că ei nu au acces la o gamă foarte variată de stimuli de tipul ilustrațiilor, cărților de colorat, ziarelor și revistelor etc. O altă cauză a apariției dificultăților de citire și scriere este faptul că acești copii nu au fost expuși de timpuriu la textul scris. De aceea, majoritatea copiilor dislexici au dificultăți în a-și compune propriile texte (Barlow-Brown și colab., 2006).

Erorile de citire și scriere la copiii nevăzători

În comparație cu copiii fără dizabilități, există o gamă mult mai variată de greșeli specifice tulburărilor de scris-citit la nevăzători (Arter, 1998). În cele ce urmează se prezintă o sinteză a literaturii de specialitate legată de problematica tulburărilor de citire-scriere la copiii cu dizabilități vizuale: Roth (1973); Verza

(1983, 2003) și Arter (1998; Stoner și colab., 2009).

Înainte de a prezenta aceste erori, se va realiza o scurtă descriere a alfabetului Braille.

Toate semnele și literele se formează prin combinații de puncte în cadrul unui grup de 6 puncte, care se numește „grup fundamental” sau „semn fundamental” și constituie „unitatea de măsură” pentru toate operațiile în cadrul sistemului Braille.

Fig. 1. Grupul fundamental din sistemul Braille

Acest câmp de 6 puncte permite 63 de combinații sau permutări de puncte, un număr suficient pentru a reda literele și semnele oricărei limbi în mod clar și diferențiat.

O clasificare a erorilor disgrafice la copiii nevăzători a fost făcută de Argyropoulos, (2006) în urma unui experiment realizat pe un eșantion de șaisprezece copii din Atena. În urma acestui experiment, el a constatat că ar exista două tipuri mari de erori: erori de tip fonologic și erori de tip nonfonologic. Erorile de tip nonfonologic, la rândul lor, sunt împărțite în două subcategorii: erori lexicale și erori morfologice.

Erorile de tip fonologic sunt acelea care schimbă imaginea acustică a cuvântului. Astfel de erori ar putea fi omisiuni de litere, adăugiri de litere, reîntoarcerea la cuvinte anterioare, adăugiri sau omisiuni de silabe.

Erorile de tip nonfonologic nu alterează reprezentarea auditivă a cuvântului. Autorul consideră că pentru a evita erorile lexicale, elevii trebuie să memoreze cuvintele așa cum sunt ele scrise în cărți, iar pentru a evita erorile morfologice, elevii trebuie să memoreze regulile de scriere și să le aplice în sarcinile școlare de scriere (reguli de adăugare a prefixelor și sufixelor, formarea pluralului).

Așadar, copiii dislexo - disgrafici nevăzători pot face erori precum:

– confuzii de litere și cifre. De exemplu, copiii nevăzători fac confuzii între: E (punctele 1, 5) și I (punctele 2, 4); D (punctele 1, 4, 5) și F (punctele 1, 2, 4); H (punctele 1, 2, 5) și J (punctele 2, 4, 5) etc. De exemplu, în loc de „fată” copiii scriu „dată”; în loc de „jar” scriu „har” etc.

a	b	c	d	e	f	g	h	i	j	k
⠁	⠃	⠉	⠑	⠅	⠋	⠗	⠈	⠇	⠊	⠅
l	m	n	o	p	q	r	s	t	u	v
⠌	⠍	⠎	⠕	⠏	⠑	⠗	⠈	⠇	⠊	⠅
w	x	y	z							
⠠	⠠	⠠	⠠							

Fig. 2 Litere alfabetului în sistem Braille

– dificultăți în copierea unui text sau în scrierea unei dictări. De multe ori, copiii adaugă grafeme la sfârșitul cuvântului când acestea se găsesc și la începutul cuvântului următor. De exemplu, repetarea unor silabe în interiorul cuvântului (*plângegeau*), repetarea unor cuvinte fără sens, repetarea unor silabe în diverse împrejurări, repetarea unor cuvinte, și în fine, repetarea ultimelor silabe;

- dificultăți în pronunțarea unor sunete, ceea ce cauzează și scrierea greșită a acestora. De exemplu, sunetul Ș este pronunțat ca și S;
- dificultăți în îndeplinirea sarcinilor;
- nu termină de scris ideea începută sau se opresc frecvent să modifice sau să corecteze ceea ce au scris, reîntoarceri frecvente pe același rând;
- dificultăți în trecerea pe următorul rând sau în urmărirea unui text, în cazul citirii în grup.

Verza (1983, 2003) grupează erorile de tip dislexic astfel: repetarea cuvântului, înlocuirea cuvântului mai frecvent cu un alt cuvânt apropiat ca sens și semnificație, înlocuirea cuvântului cu grupuri de sunete cu sens sau chiar fără sens, omisiunea literelor, a silabelor și a cuvântului, adăugarea de litere și cuvinte, pronunțarea defectuoasă a literelor și cuvintelor (mai cu seamă, la cei care prezintă și dislalie), nerespectarea intonației și accentului, silabisirea, omiterea ori repetarea rândurilor etc.

Corectarea tulburărilor de citit-scris

Terapia tulburărilor dislexo-disgrafice ar trebui să înceapă cât mai de timpuriu și odată cu identificarea existenței tulburărilor de limbaj.

În corectarea acestor tulburări există mai multe *etape*:

Depistarea și diagnosticarea. Logopedul și, eventual, psihologul, observă comportamentul copilului și aplică instrumentar de specialitate pentru a identifica și diagnostica tulburarea de scriere. Datele obținute sunt condensate în vederea creionării unui profil de dezvoltare.

Munca cu familia copilului (când este posibil). Se urmărește în ce măsură este implicată familia în procesul de corectare a copilului lor. Familia va fi învățată să folosească sistemul Braille. Astfel, așa cum susține și Jalbert și colab. (2005), părinții pot să eticheteze fiecare obiect din casă, să pună în ordine obiectele personale ale copilului, să scrie scurte povestioare, să creeze cărți tactile, să comenteze situații întâmplătoare în casă, în oraș sau în vecinătate, iar apoi să le scrie. Părinții ar trebui să aloce zilnic timp pentru a lectura împreună cu copilul.

Aplicarea diverselor strategii, în funcție de caz. Astfel de strategii sunt (după Verza, 1983, 2007):

- exerciții pentru dezvoltarea musculaturii degetelor și a mâinii (prinderea și apucarea mingii, închiderea și deschiderea alternativă și ritmică a degetelor, apropierea și depărtarea degetelor, strângerea unei mingi de cauciuc, modelajul, trasarea conturilor diferitelor forme geometrice etc.);
- jocuri verbale cu sunete;
- exerciții linguale și de articulație;
- înregistrarea conversației sau lecturii făcute de copil;
- ascultarea acestor înregistrări și corectarea greșelilor, dar și identificarea secvențelor bine pronunțate;
- educarea și dezvoltarea auzului fonematic (recitarea cu voce tare și cu intonație a unor poezioare scurte, folosirea cuvintelor paronime care contribuie la diferențierea sunetelor asemănătoare ca pronunție și poziție a aparatului fono-articulator, de exemplu: pară – bară; lac – rac);

- educarea și dezvoltarea capacității de orientare și structurare spațială (exerciții de înțelegere a noțiunilor stânga-dreapta, sus-jos, mijloc, recunoașterea părților corpului, plasarea obiectelor în spațiu, găsirea poziției ocupate de diferite obiecte etc.);
- activitatea începe și se termină cu situații importante, legate de experiențele copilului, pentru a-l motiva. Copilul poate alege sunetul pe care vrea să-l învețe și logopedul / profesorul construiește cuvinte și sunete bazate pe experiențele lui și în funcție de dorințele copilului;
- pune accent pe experiențe și activități directe înaintea introducerii lecturii. În acest sens sunt utile jucăriile și obiectele în miniatură;
- jocuri de atenție: repetarea unor sunete, găsirea de diferite materiale (jucărioare, etichete cu texte scurte sau cuvinte și propoziții), ascultarea de înregistrări cu sunete diferite, exerciții de discriminare a sunetelor, ascultarea de povești;
- acordarea de feed-back. Se încurajează copilul în orice moment să-și corecteze greșelile, prin întărire și nu prin pedeapsă.

Corectarea dislexo-disgrafiilor se realizează într-un proces îndelungat, presupunând multe exerciții cu respectarea regulilor grafice și tehnice ajungând în cele din urmă la capacitatea de a le aplica în mod automatizat.

Studiu de caz

În continuare vom prezenta un studiu de caz al unei fete din clasa a II-a, de la

Liceul Special pentru Deficienți de Vedere din Cluj-Napoca, provenită dintr-un centru de plasament, care prezintă diagnosticul oftalmologic: Ambii ochi - pseudofakie de cameră posterioară, captură pupilară; Ochi stâng: opacefierea secundară a capsulei posterioare; Acuitate vizuală ambii ochi - percepe mișcarea mâinii.

În urma evaluării scris-cititului, dar și a limbajului oral s-au constatat următoarele:

- dificultăți în identificarea literelor;
- dificultăți de procesare auditivă,
- dificultăți în reperarea rândului de citit și a celui ce trebuie copiat;
- confuzii frecvente de litere: e-i, f-d, h-j, m-î;
- nu reușește să formeze cuvinte;
- la scriere, de asemenea, face confuzii între litere, omisiuni de litere;
- în sarcini de dictare întâmpină dificultăți de scriere și mai accentuate;
- dificultăți în orientarea pe placa de scris (nu identifică cu ușurință prima căsuță a rândului pe care trebuie să scrie);
- dificultăți în trecerea punctatorului de pe un rând pe celălalt.
- în reproducerea fonemelor pe bază de auz, precum și în pronunția independentă apar omisiuni de sunete (ex. „rană”, în loc de „hrană”,omite frecvent sunetele: „S”, „Z”, „C”, „G”).
- în reproducerea fonemelor pe bază de citire apar dificultăți, face frecvent omisiuni în pronunțarea cuvintelor

Observații: Motricitatea manuală este relativ bună. Totuși, există dificultăți în recunoașterea figurilor geometrice (pătrat, dreptunghi, cerc). Prezintă o

bună coordonare manuală (prinde și manipulează obiectele), dar nu înțelege noțiunile stânga, dreapta. Înțelege în schimb noțiunile sus, mijloc, jos. Fetiței îi place să deseneze (ea are resturi de vedere). De asemenea, motricitatea buzelor este bună. Este o fetiță hipersensibilă, anxioasă, uneori impulsivă, iritabilă, uneori nervoasă, agitată. Este emotivă, dar fără reacții dezadaptative. Este veselă, optimistă. Fetița lucrează lent, nu se încadrează în timp

În cadrul programului de intervenție considerăm că necesită exerciții pentru dezvoltarea organelor fono-articulatorii (pentru dezvoltarea motricității labiale și linguale). Un accent deosebit se va pune

pe dezvoltarea auzului fonematic. De asemenea, sunt necesare exerciții pentru corectarea tulburărilor de scris-citit. Remarcăm faptul că, prezentând deficit atențional și hiperactivitate, uneori realizează cu dificultate exercițiile logopedice. Precizăm faptul că nu vom insista pe educarea lateralității, deoarece, în cadrul evaluării, am observat că nu există probleme de lateralitate.

În tabelul următor vom prezenta etapele terapiei tulburărilor de scris-citit și mijloacele de realizare a obiectivelor fiecărei etape.

Tabel 1. Plan de intervenție personalizat

Etape	Obiective	Metode și mijloace de realizare	Criterii minimele de apreciere a progresului	Instrumente de evaluare
I. Etapa de prelexie și pregrafie	1. Pregătirea psihomotorie: educația mâinii dominante în citirea Braille, coordonarea mâinilor, pregătirea generală grafo-motrică.	Demonstrația față în față cu logopedul; Exercițiul	Executarea corectă a cel puțin cinci exerciții de mișcare ale brațelor, mâinilor, degetelor, exerciții de deschidere și închidere a pumnului, gimnastica pentru o mână și pentru ambele mâini.	Observarea, aprecierea verbală, verificarea orală.
2. Formarea conduitelor perceptiv-motrice	Să identifice și să denumească schema corporală atât pe propriul corp, cât și pe imaginile tactile; Să discrimineze tactil diferite forme, texturi, suprafețe.	Metode: exercițiul, demonstrația, conversația. Mijloace: planșe tactile reprezentând corpul uman; planșe tactile cu diferite forme, texturi, suprafețe	Identificarea și denumirea a cel puțin trei componente a corpului uman. Discriminarea tactilă a cel puțin trei forme, texturi, suprafețe.	Observarea comportamentului non-verbal. Aprecierea răspunsurilor prin calificative.
3. Dezvoltarea auzului	Identificarea și diferențierea vocii	Metode: conversația,	Identificarea și diferențierea vocii a	Aprecierea verbală prin calificative,

fonematic	unor persoane din mediul apropiat; Identificarea și diferențierea onomatopeelor produse de animale; Exerciții de diferențiere fonematică la nivelul cuvintelor („s”-„z”, „ș”-„j”, „r”-„l”, „c”-„g”). Exemplu: sar – zar; șoc – joc; rac – lac etc.	exercițiul, jocul; Mijloace: soft educațional TARA, Logopedix, planșe tactile reprezentând animale și ilustrând perechile de cuvinte paronime prezentate;	cel puțin trei persoane din mediul apropiat; Identificarea și diferențierea a cel puțin 5 dintre onomatopeele prezentate; Diferențierea a cel puțin două perechi de cuvinte paronime pentru fiecare dintre categoriile prezentate („s”-„z”, „ș”-„j”, „r”-„l”).	observarea comportamentului verbal și non-verbal.
II. Etapa inițierii în actul lexic și grafic	Să identifice și să reproducă literele alfabetului Braille (reproducerea literelor mai întâi pe cutia cu popice, apoi pe placa de scris)	Metoda predării alfabetului Braille în versuri; conversația, exercițiul; Mijloace: cutia cu popice, placa de scris, modele scrise ale alfabetului Braille	Identificarea și reproducerea a 25 % dintre literele achiziționate;	Observarea, aprecierea verbală, verificarea orală și scrisă
1. Identificarea, reproducerea și însușirea literelor				
2. Succesiunea literelor	Să efectueze corect exerciții de asociere fonem-grafem și invers; Să efectueze corect exerciții de analiză și sinteză a fonemelor în silabe și cuvinte.	Metoda fonetică, analitico-sintetică Mijloace: imagini tactile reprezentând cuvinte care conțin diferite foneme;	Efectuarea corectă a cel puțin 50% dintre exercițiile de asociere fonem-grafem și invers; Efectuarea corectă a cel puțin 50 % din exerciții de analiză și sinteză a fonemelor în silabe și cuvinte.	Observarea, aprecierea verbală, verificarea orală și scrisă
3. Specificul învățării grafo-lexice a vocalelor și a consoanelor	Să diferențieze vocalele și consoanele din punct de vedere fonetic și grafic	Comparația ortofonică, sonoră și grafică	Efectuarea corectă cel puțin cinci exerciții de diferențiere grafo-fonetică.	Observarea, aprecierea verbală, verificarea orală și scrisă
4. Automatizarea însușirii grafo-fonetice a literelor	Să identifice și să diferențieze literele alfabetului Braille; Să citească și să scrie literele Braille izolate	Identificare și discriminare a literelor, citire și scriere de litere separat	Scrierea și citirea corectă a cel puțin 60 % dintre literele Braille achiziționate.	Observarea, aprecierea verbală, verificarea orală și scrisă

III. Etapa învățării silabelor	Să compună și să descompună în scris și oral, silabe directe și inverse.	Analiză lexică și grafică	Efectuarea corectă a cel puțin 60% dintre exercițiile de compunere în scris și verbal a silabelor directe și inverse; Citirea și scriere corectă a cel puțin 60% din silabele cu și fără semnificație.	Observarea, aprecierea verbală, verificarea orală și scrisă
IV. Etapa însușirii cuvântului 1. Recunoașterea și reproducerea orală și scrisă a unui cuvânt	Să citească și să scrie corect cuvintele date	Repetiția după model, citirea cu voce tare a unor cuvinte conținând sunetele deficitare articulate.	Citirea și scrierea corectă a cel puțin 50% din cuvintele date.	Verificarea orală și scrisă
2. Despărțirea corectă în silabe și scrierea corectă a cuvântului	Să despartă corect în silabe la sfârșitul rândului	Analiză lexico-grafică	Desparte corect în silabe 60% din cuvintele date (dictări, exerciții de citire și scriere corectă a cuvintelor)	Verificarea orală și scrisă
3. Citirea și scrierea diftongilor	Să recunoască și să scrie corect diftongii și triftongii în cuvinte.	Analiză lexico-grafică	Recunoaște și scrie corect 60% din diftongii și triftongii din exercițiile date.	Verificarea orală și scrisă
4. Citirea corectă și ritmată	Să citească corect	Exerciții de citire corectă și cu intonație a unor povestioare sau poezii scurte	Citirea orală	Verificarea orală
5. Scrierea și citirea cuvintelor cu ridică dificultăți	Să respecte regulile de scriere a cuvintelor ce conțin „â”, „î” și cuvinte ce conțin „m” înainte de „p” și „b”, respectând în același timp spațiul adecvat dintre cuvinte.	Exerciții de citire și scriere	Scrierea și citirea corectă a 50% dintre cuvintele care se scriu cu „â”, „î”, precum și a cuvintelor cu „m” înainte de „p” și „b”, respectând spațiul adecvat între cuvinte.	Verificarea orală și scrisă
V. Etapa însușirii propozițiilor 1. Recunoașterea și reproducerea propozițiilor	Să copieze propoziții date; Să alcătuiască și să scrie propoziții simple după imagini date;	Analiză lexică și grafică	Copierea corectă în proporție de 85 % a propozițiilor date; Alcătuirea corectă în proporție de 85% a propozițiilor.	Verificarea scrisă
2. Consolidarea propozițiilor	Să scrie corect propoziții după	Analiză lexică și grafică	Copierea corectă a propozițiilor în	Verificarea scrisă

	dictare;		proporție de 85%.	
VI. Etapa textelor				
1. Scrierea unor texte scurte	Să copieze și să scrie după dictare texte scurte; Să scrie poezii după autodictare; Să scrie texte scurte pornind de la imagini date;	Exerciții de copiere și scriere a unor texte scurte;	Copierea și scrierea corectă după dictare și autodictare a unor texte scurte, în proporție de 75%. Alcătuirea după imagini a unor texte din cel puțin cinci propoziții.	Verificarea scrisă
2. Citirea unor texte scurte	Să citească corect, coerent și cu intonație, scurte povestioare;	Exerciții de citire orală și în gând,	Citirea corectă a propozițiilor, respectând intonația	Verificarea orală și scrisă
3. Perfecționarea citit-scrisului	Să utilizeze corect strategii ca: citirea unor imagini din cărțile prebraille, citit-scrisul selectiv, citirea simultană și scrisul sub control, copiere, dictare, compunere liberă sau cu început dat.	Exerciții de citire orală și în gând, rezumare de text; Mijloace: Cărți prebraille	Utilizarea a unor strategii precum: citirea unor imagini din cărțile prebraille, citit-scrisul selectiv, citirea simultană și scrisul sub control, copiere, dictare, compunere liberă sau cu început dat, cu o corectitudine de 85% în citire și scriere.	Verificarea orală și scrisă.

Intervenția s-a desfășurat pe parcursul a cinci luni, o dată pe săptămână.

În urma intervenției, am constatat unele progrese ce constau în:

- exprimarea mult mai bună;
- folosirea unei game mult mai variate de cuvinte.
- percepția tactil-kinestezică este mult mai funcțională;
- înțelegerea mai bună a noțiunilor „stânga” și „dreapta”;
- identificarea diferitelor forme geometrice.
- asocierea mai bună a fonemelor și literelor;
- legarea fonemelor între ele pentru a forma cuvinte;
- formularea de propoziții scurte.

Concluzii

În elaborarea acestui studiu de caz ne-am inspirat atât din literatura de specialitate în acest domeniu, cât și din experiența proprie în ceea ce privește scrierea și citirea alfabetului Braille. Ca direcție de studiu desprinsă pe baza acestui material este identificarea câteva modalități de prevenire ale dificultăților de citire și scriere Braille la copiii de vârstă mică.

Bibliografie

- Arter, C. (1998). Braille Dyslexia – Does it Exist? *British Journal of Visual Impairment*, 16/2, 61-66.
- Argyropoulos, V. S., Martos, A.C. (2006). Braille Literacy Skills: an analysis of the Concept of Spelling. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 100, 676-686.

- Bălaș-Baconschi, C. (2008). *Psihopedagogia copiilor cu dificultăți de învățare. Suport de curs*; Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
- Coppins, N., Barlow-Brown, F. (2006). Reading Difficulties in Blind Braille-Reading Children. *British Journal of Visual Impairment*, 24, 37-39.
- Bréchet, C. (2007). *Dyslexie, dysorthographe, dyscalculie. Bilan des données scientifiques*, Paris: Éditions Inserm.
- Burlea, G. (2007). *Tulburările limbajului citit-scris*, Iași: Editura Polirom.
- Clark-Bischke, C., Stoner, J. B. (2009). An Investigation of Spelling in the Written Compositions of Students Who Read Braille. *Journal of Visual Impairment*, 103 (10), 553-563.
- Demonet, J-F., Tailor, M.J., Chaix, E. (2004). *Developmental Dyslexia*, London: The Lancet.
- Guțu, M. (1974). *Logopedia. Curs Litografiat*: Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.
- Jalbert, Y., Champagne, P. (2005). *Le développement de la conscience de l'écrit chez l'enfant aveugle âgé de 0 à 5 ans*. Institut Nazareth et Louis Braille, <http://www.inlb.qc.ca/wp-content/uploads/2015/01/DeveloppementConscienceEcritChezEenfantAveugle.pdf>.
- Lishman, W.A. (2003). Developmental Dyslexia. *Journal of Neurology, Neurosurgery and Psychiatry*, 74, 1603.
- Van Hout, A., Estienne., F. (2001). *Les dyslexies. Décrire, évaluer, expliquer, traiter*. Paris: Masson.
- Verza, E. (1983). *Disgrafia și terapia ei*, București: Editura Didactică și Pedagogică.
- Verza, E. (2003). *Tratat de logopedie* (vol. I.), București: Editura Humanitas.

¹ Profesor limba engleză/franceză Liceul Special pentru Deficienți de Vedere, Cluj-Napoca.E-mail:dana.bartha@gmail.com